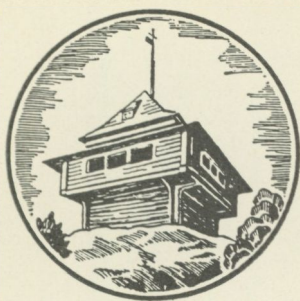

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1947**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1947

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM • GÖSTA BERG • ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslaget: Kåsa med året 1681 och ätterna Kurcks och Kags vapen, åsyftande landshövdingen i Skaraborgs län, friherre Gabriel Kurck, och hans maka Beata Kagg. Denna typ av dryckeskärl är föremål för en undersökning av A. Hirsjärvi (sid. 57). Nordiska museet 5,129.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1947
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

KYRKLIGT ELLER PROFANT?

ETT PAR SÖRMLÄNDSKA OBLATSKRIN

av Aron Andersson

En undersökning av det svenska kyrksilvrets sammansättning ur ålderssynpunkt skulle säkerligen ge vid handen, att det stora flertalet föremål kommit i kyrkornas ägo under de båda århundraden, som innefatta vårt lands stormaktstid, 1600- och 1700-talen. De silverpjäser, som med tiden skulle fylla tomrummet efter våra medeltida silverskatter, vilkas smärtsamma förlust utgör en av de mörkaste punkterna i vår konsthistoria, voro i jämförelse med det förlorade till större delen av en så fullständigt olika karaktär, som gärna kan tänkas, och detta hade icke i främsta rummet sin grund i den omskapade religionens annorlunda behov utan i den nya tidens helt förändrade livsinställning. De medeltida altarkärlens former äro icke endast bärare av estetiska värden, de ge också ett symboliskt uttryck åt samtidens av den lärda teologiska spekulationen rikt färgade fantasiliv, och de kunde därför aldrig få tillfällighetens prägel. Men hur ofta måste man icke inför ett nattvardskärl från nyare tid — kalk och patén undantagna — stå frågande och undra, om de till form och dekor religiöst indifferent föremålen ursprungligen äro avsedda för kyrkligt eller för profant bruk. Samma tveksamhet kan ju f. ö. råda om de medeltida föremålen, men i så fall av motsatta skäl, eftersom de religiösa motiven synas ha varit dominerande också inom den sparsamt bevarade profankonsten. Under 1700-talet har pendeln nått sitt andra höjdläge, och de profana formerna äro förhärskande, men under själva övergångsskedet mellan de båda ytterlighetsepokerna, renässanstidevarvet, blandas religiösa och hedniska motiv med en oförskräckthet, som mången gång

kan verka förbryllande för vår tids människor, som enligt 1800-talsrecept äro vana att dra en skarp gränslinje mellan profant och kyrkligt. Det kan stundom vara svårt att skilja på bevingade eroter och änglabarn i renässansens konst, och i 1600-talets kyrkorum ha predikstolarnas och dopställens kvinnohermer ofta mer än måttligt frodiga och fruktbara former.

Frågan profant contra kyrkligt aktualiseras i ett par sörm-ländska oblatskrin av mindre vanligt slag, det ena från Allhelgonakyrkan i Nyköping, det andra från Floda kyrka. De båda skrinen, som kunde studeras sida vid sida på sommarens silverutställning i Eskilstuna (nr 167 och 39), äro till sitt material och sin teknik fullständigt likartade, och även i fråga om den allmänna uppbyggnaden och utformandet av vissa karaktéristiska detaljer kan en mycket långt gående överensstämmelse konstateras. I sin egenskap av oblatskrin bära de båda ett Gudslamm i silver, ursprungligen försett med en nu förkommen korsfana, vilande på locket. Men om man studerar de båda skrinen litet närmare, skall man finna åtskilliga detaljer, som synas ha föga att skaffa med deras nuvarande uppgift, och som knappast höra hemma i ett kyrkligt kärl.

Låt oss börja med Nyköpingsskrinet, det rikaste av de två, bild 2. Materialet är förgylld koppar med ornamentsdetaljer och figurframställningar i gjutet och ciselerat silver. Som så ofta, när det gäller renässansens möbler eller smärre konst-saker, har skrinet fått en rent arkitektonisk form och ter sig som en hel liten byggnad, vilande på fyra fötter i form av bevingade sjöjungfrur (?) med kluven stjärt. Redan sjöjungfrurna äro en smula misstänkta i detta sammanhang. — Skrinets långsidor äro indelade i tre rektangulära fält med bildframställning genom fyra pilastrar med hermfigurer i silver, vilande på ett brett sockelparti med profilerade kanter och silverbeslag i form av rullverk med inkomponerade kerubmans- och lejonhuvuden samt granatliknande frukter. De rektangulära bildfälten i gjutet och ciselerat silver rymma vart och ett en naken kvinna, vilande i ett arkadiskt landskap, in-

ramat av draperier. Denna hedniska nakenhet är ju litet chockerande, men när det visar sig, att de sköna damerna genom sina attribut representera så pass ädla dygder som rättvisan, tapperheten, måttligheten etc., måste man låta alla betänkligheter fara och fråga sig, om det inte trots allt kan gälla ett kyrkligt motiv. Figurerna på skrinet föreställa, räknat från bildens vänstra hörn: Kärleken (Caritas), som räcker ett barn ett äpple, Tapperheten (Fortitudo) med en brusten kolonn och ett lejon, Rättvisan (Justitia) med svärd och vågskål, Saktmodet (Mansuetudo) med ett lamm, Tron (Fides) med kors, kalk och bibel (iförd pansarskjorta), Måttligheten (Temperantia), som blandar vatten i vinet, Hoppet (Spes) med ankare, Girigheten (Avaritia) med penningssäck och kassakista, Övermodet (Superbia) med spegel och en häst, Förtvivlan (Desperatio), som sticker ett svärd i barmen. Det är den gamla allegoriska sagan om de goda makternas kamp mot de onda, ett av den medeltida konstens älsklingsmotiv, inspirerat av den fornkristne författaren Prudentius berömda "Psychomachia", och omhuldat ännu under renässansen, som här fått ett sent uttryck.

På lockets ovansida löper en bred fris i gjutet silver — ej synlig på bilden — med beslagsornamentik, bevingade putti och fruktknippen. Den skrånande överbyggnaden av förgylld koppar bär ett elegant moreskmönster i etsat arbete och små fastnitade beslagsornament i silver med ett gossehuvud i mitten och ett par frukter på ömse sidor därom. Det krönande lammet vilar på en svagt välvd sockel, ornerad med bin, sniglar, fjärlar och frukter i svag relief.

Hittills ha vi icke stött på någon detalj, som absolut motsäger, att skrinet skulle vara tillverkat för sitt nuvarande bruk. Men vi öppna locket. Invändigt är skrinet helt klätt med förgyllda kopparskivor med etsat moreskmönster, och i locket sitter en silveroval infälld med en framställning av Eos i sitt bevingade spann med morgonrodnadens fackla lyft i vänster hand och med den högra ströende rosor omkring sig, bild 3. Denna hedniska gudomlighet har verkligen intet att skaffa i ett oblatskrin! — När vi dessutom upptäcka, att lammets sockel

är ett skjutlock, som döljer ett litet "lönnfack", och att lammet självt är så klumpigt fastnitat på undersidan av detta lock, att det omöjligen kan ha hört dit från början, äro vi tämligen på det klara med, att skrinets nuvarande användning är lika sekundär som krönfiguren. En undersökning av skrinets antecedentia skall visa det berättigade i detta antagande, men först några ord om Flodaskrinet.

Flodaskrinet, bild 4, har i det närmaste samma mått som det föregående, och överensstämmelsen såväl i helhetsuppbyggnaden som i de gjutna silverbeslagens detaljer är ju nära nog hundraprocentig. Här må endast de större skiljaktigheterna påpekas: skrinets fötter ha formen av vilande lejon, och i utrymmet mellan pilastrarna är framställt ett änglahuvud i moln av olika skapnad på var och en av de tio silverrektanglarna. De övriga detaljerna må läsaren själv jämföra. — Invändigt har skrinet samma beklädnad som det föregående och samma medaljong i locket, endast en smula sämre efterarbetad. Över huvud taget kan det gälla som slutomdöme, att Nyköpings-skrinet är det omsorgsfullast genomarbetade av de två: proportioneringen är genomförd med större balans, klarhet och skärpa — jämför t. ex. skrinens överkant, listverket, som uppbäres av pilastrarna — i Nyköpings-skrinet, och moresken, som i detta har en elegant, graciös och luftig prägel, är i Flodaskrinet betydligt grövre, vild och odisciplinerad och utan över-skädlighet, trots att den här spinner sina rankor kring en stor, rosettförmig blomma som centralmotiv.

Flodaskrinets lamm vilar på locket till ett liknande fack som i Nyköpings-skrinet, och även här är lammet av nitarna att döma ett senare tillskott. De båda lammen äro dock av en så pass ålderdomlig karaktär, att de knappast kunna vara yngre än 1600-talet.

Trots den påpekade skiljaktigheten i utförandets finhet kunna skrinen utan tvekan hänföras till samma mästareshverkstad — överensstämmelserna äro alltför stora, för att något tvivel skulle kunna råda härom. Några stämplat, som skulle kunna lämna oss en upplysning om mästarens namn eller natio-

Bild 1. Smyckeskrin i Grünes Gewölbe, Dresden, tillverkat av Jakob Mores d. ä.

nalitet, saknas dock. Skrinen erinra i typen om en grupp sydtyska smyckeskrin från 1500-talets slut, men deras ursprung är att söka på närmare håll.

I Grünes Gewölbe i Dresden förvarades ett smyckeskrin, bild 1,¹ tillverkat av guldsmeden Jakob Mores d. ä. i Hamburg, som ger goda möjligheter till jämförelser för en bestämning av Nyköpings- och Flodaskrinen. Materialet är där som här förgyllt koppar med beslag i silver. Redan en första blick på

¹ J. L. Sponsel, *Das Grüne Gewölbe in Dresden*, I, 1925, Taf. 26, sid. 49.

Dresdenskrinet ger ju ett intryck av släktskapen med de båda sörmländska, och denna iakttagelse bekräftas genom ett närmare studium av detaljerna. De smärre skillnader, som kunna konstateras, synas framför allt vara betingade av Dresdenskrinets avsevärt mycket större format — det är mer än dubbelt så stort som de sörmländska, och dessa äro helt enkelt att betrakta som reducerade upplagor av det förstnämnda. Detta innebär givetvis icke endast, att en hel del detaljer måst bortfalla, utan även att de kvarvarande ofta fått en något förenklad form. Jämför t. ex. lejonfötterna i Dresden med dem i Floda: lejonerna äro i båda fallen av exakt samma typ, men medan de förstnämnda ha en naturalistisk, friplastiskt genomarbetad man, ha de sistnämnda måst nöja sig med att få lockarna tecknade genom smala, ringlande urgröpnings i massan. — Iakttagelsen kan mångfaldigas.

Se vi på skrinens uppbyggnad som helhet, är denna nära nog identisk med långsidans tredelning genom smala pilastrar med framförställda figurer — i vårt fall hermer, i Dresden apostlar — vilande på utskjutande postament i ett brett sockelparti med profilerade kanter. Mellan kapitälerna löper en smal fris med rullverk med inkomponerade kerub-, mans- och lejonhuvuden samt granatliknande frukter av identiskt samma utseende som den, som förekommer i de sörmländska skrinens sockelparti. I de mindre skrinen har här en äggstav eller liknande varit tillfyllest. — I Dresdenskrinet uppbära pilastrarna en bågställning med dekorativa detaljer, och hela detta övre parti av själva asken är i sörmlandsskrinen uteslutet eller ersatt av ett profilerat listverk eller entablement, om man så vill.

Dresdenskrinets lock lämnar ytterligare bidrag till beviskedjan, som skall sammanlänka sörmlandsskrinen med Jakob Mores d. ä:s verkstad. I lockets plana del ligger infälld en gjuten silverfris med beslagsornament och putti,¹ inramande lockets upphöjda del, som börjar med en smal, vertikal kant,

---

¹ Det är dock av fotografien omöjligt att avgöra, om den har exakt samma form som motsvarande fris på sörmlandsskrinen.

Bild 2 och 3. Oblatskrinet i Nyköpings Allhelgonakyrka.

Bild 4 och 5. Oblatskrinet i Floda kyrka, Södermanland.

och därefter övergår i ett brett, starkt skrånande parti av förgylld koppar med etsat moreskmönster och ett mindre silverbeslag på var sida. Därefter följer en vertikal kant med samma fris som mellan pilasterkapitälerna, och i denna ett nyckelhål till ett liknande fack i locket som i de båda sörmlandsskrinen.

Som avslutning på Dresdenskrinet tjänar en framställning av Kristi uppståndelse, ett logiskt krön på ett skrin, vars bildreliefer innehålla scener ur passionshistorien. När detta skrin med dess ultrareligiösa bildmotiv av Sponsel rubriceras som smyckeskrin, är det givet, att denna benämning är ännu mycket mera befogad för de båda sörmlandsskrinens del. Skrinens profana ursprung bestyrkes även genom en undersökning av deras förflutna. Vi erinras om att medeltiden, då även rena nyttoföremål i stor utsträckning använde religiösa ämnen i sin utsmyckning, icke var långt avlägsen.

Även om de sörmländska skrinerna icke äro på fullt samma kvalitativa nivå som det till jämförelse anförda, är likväl skillnaden ej större, än att den mycket väl kan tänkas inom en och samma mästares *oeuvre*. Trots att man måste räkna med, att skrin av detta utseende varit en ganska allmänt gångbar typ i dåtida guldsmedsverkstäder, kan det på sakernas nuvarande ståndpunkt och med ledning av vad ovan anförts knappast anses som oförsiktigt att tillskriva den berömda guldsmeden Jakob Mores d. ä. i Hamburg (mästare 1579, död 1612) de båda sörmländska oblatskrinen. Sedan må det ju vara en smaksak, om man betraktar dem som verkstadsarbeten eller som egenhändiga verk. Alltför litet torde vara bevarat för att tillåta finare distinktioner härvidlag.

Men hur ha de båda skrinerna då hamnat i sörmländska kyrkor? Kyrkornas inventarieförteckningar ge mycket knapphändiga upplysningar, men det framgår dock, att skrinerna kommit i kyrkornas ägo under loppet av 1600-talet. Nyköpingsskrinet nämnes första gången i ett inventarium från 1695,¹ Flodaskrinet

¹ Karl af Schmidt, Anteckningar om Röne härad, I. Alla Helgona kyrka, Nyköping 1896, sid. 35 f. Närmast föregående inventarium, där skrinet ej skulle vara nämnt, stammar från 1665.

i ett inventarium från 1673 men däremot ej i det närmast föregående från 1662.¹ — När det gäller praktfullare silverföremål av utländsk, framför allt av tysk tillverkning, som skänkts till våra svenska kyrkor under loppet av 1600-talet, bruka de i allmänhet — då icke andra uppgifter finnas bevarade — med rätt stor sannolikhet kunna betecknas som krigsbyte. De Moreska oblatskrinen med sin granna förgyllning och rika silverutsmyckning kunde säkert ha tett sig lockande nog för en souvenirsamlande krigsman, men är inte den där förklaringen av skrinens hitkomst som byte i någon svensk krigsöverstes tross litet alltför enkel, alltför romantisk och lättfunnen? Att två så relativt sällsynta skrin av samme tyske mästare funnit vägen till kyrkor i samma svenska landskap, är det inte en omständighet, som tyder på ett annat händelseförlopp?

Det mesta av guldsmeden Jakob Mores d. ä:s verk har skattat åt förgängelsen, men genom en lycklig tillfällighet äga vi ännu i besittning ett stort antal arbetsritningar av hans hand, ett pergamentband med dylika, sammanställt av honom själv, i Hamburgs stadsbibliotek,² och en samling lösa teckningar i Kunstgewerbemuseums bibliotek i Berlin.³ Teckningarna, som till större delen föreställa monogramförsedda smycken, lämna intressanta upplysningar om Mores beställarkrets. Till hans trägnaste kunder hörde hertighuset av Holstein-Gottorp, och

¹ Floda kyrkas räkenskaper, Uppsala landsarkiv Lr nr 1. I inventarieförteckningen från d. 5 juni 1673 beskrives skrinet sålunda: "I Oblatzskrijn af kop: innan förgijldt vthan medh solfr: inlagdt och et lamb af solfr: ofvan på locket kosteliget arbetat." — En förteckning över föräringar till kyrkan 1659—1666 upptager ej skrinet. Skulle detta vara skänkt något av åren 1666—1673?

² R. Stettiner, *Das Kleinodienbuch des Jakob Mores in der hamburgischen Stadtbibliothek*, Hamburg 1916. Här avbildas bl. a. en teckning till ett smyckeskrin, närmast en variant av Dresdenskrinet, men med detaljer som t. ex. bågsvicklarnas änglahuvuden, som ge större anledning till jämförelse med Flodaskrinet.

³ Se August Winkler, *Die Handzeichnungen des Hamburger Goldschmiedes Jakob Moers...* (i *Jahrbuch d. Königl. Preuss. Kunstsammlungen*, 1890, sid. 108 f.).

bland dess medlemmar nämnas i främsta rummet änkehertiginnan Christine, moder till Karl IX:s andra gemål, drottning Kristina d. ä. Det vill synas, som om änkehertiginnan redan i livstiden börjat fördela det rika arvet mellan sina fyra döttrar i form av skänker av kostbara smycken, bevarade i Hamburgerbokens teckningar. Bland dessa förekommer även ett smycke med monogrammet G A och en blå "vapenmantel", som Stettiner förmodligen riktigt sätter i samband med Gustav Adolf och menar vara en gåva från änkehertiginnan till dottern eller dottersonen vid dennes födelse.¹ — Ytterligare bevis för att det existerat förbindelser mellan hertighovet i Nyköping och guldsmiden Jakob Mores i Hamburg, finna vi i uppgiften, att hertig Karl år 1597 beställt silverarbeten av denne mästare till ett värde av 1291 rikstaler.² Ännu finnas några blygsamma rester i behåll av de arbeten, som Jakob Mores d. ä. utfört för svenska kungahuset: det är smårosetter i guld och emalj, som pryda ett par skorosor av laxrött siden och ett hattband, som tillhört Gustav II Adolf³ och numera befinna sig i Livrustkammaren.

Sedan dessa fakta framdragits för att visa det intresse, som

¹ Stettiner a. a. sid 5—6. — Rudolf Cederström, Jakob Mores och Sverige (Sv. Slöjdfören. Tidskrift, XII: 1, sid. 1 f.) håller dock före, att denna teckning är senare än någon av de övriga i boken, och att smycket först skulle vara tillkommet i samband med konungens förmålning. Det skulle i så fall vara ritat av sonen, Jakob Mores d. y. Emellertid är jag själv mest böjd för att antaga, att Stettiner verkligen har rätt, och att smycket är det äldsta av de tre på samma sida avbildade. Endast ett studium av originalteckningen, som Stettiner haft tillgång till, kan göra ett uttalande i denna fråga tillförlitligt, och hans ord må därför gälla. — För älskvärt meddelad litt.-hänvisn. tackar förf. intendenten fil. dr S. Wallin.

² Stettiner a. a. sid. 15. — Förmodligen gäller det den taffeluppsats med hertigens vapen, vartill ritningar finnas i Berlin. Se Winkler a. a. och Cederström a. a. — Jfr E. G. Folcker, En silverkanna av Jakob Mores (Sv. Slöjdfören. Tidskrift, IV: 2, 1908), som anser den vara tillkommen med anledning av Karls förmålning med Kristina.

³ Cederström a. a. Åtminstone hattbandets guldrosetter ha en tydligt sekundär placering enligt denne förf. — Kunnade de ha tillhört Karl IX själv eller Gustav II Adolf som kronprins?

hovet i Nyköping hyste för Jakob Mores d. ä:s arbeten, förefaller icke längre förekomsten av de båda Moreska "oblat-skrinen" i två av hertigdömet's kyrkor så gåtfull. Flodaskrinet kan ha skänkts till kyrkan, sedan det blivit omodernt som smyckeskrin, efter någon storman, som stått furstehovet nära och där inspirerats till en beställning av den nordtyska mästaren. Det är väl då i främsta rummet Lars Kagg, som kommer i fråga, som så rikt doterat sin gravkyrka, men även familjen Ulfsparre hade flera medlemmar, som voro knutna till kungahovet och Nyköping, och som funnit sin grav i Floda kyrka. — Men Nyköpingsskrinet? Kan man våga en gissning, att det letat sig ned till en av residensstadens kyrkor från slottet självt? Kan det i så fall en gång i sin egenskap av smyckeskrin ha inneslutit det praktfulla smycke med Gustav II Adolfs monogram, som vi nu blott känna genom en teckning? Det är kanske att gå ett steg för långt, men vem kan undgå att stiga på, när en dörr, som leder till vårt lands största historiska minnen, plötsligt visar sig stå på glänt!

Det kan synas som en brist, att icke denna uppsats som bevis för attributionen av de båda skrinen mera utnyttjar det rika material för bedömande av Mores stil, som föreligger i hans efterlämnade teckningar. Emellertid omfatta dessa till större delen föremål av så speciell natur som smycken, och å andra sidan äro de ofta så flyktigt skisserade, att de knappast ge någon säker ledning. För att upptaga dessa i diskussionen skulle man dels behöva ta hänsyn till skillnaden mellan utkast och utfört arbete, dels vara i stånd att bedöma formgivningens särprägel i förhållande till det övriga, rikhaltiga tyska materialet för att kunna avskilja det allmängiltiga i mästarens manieristiska stil och ta fasta på det för honom karakteristiska, en uppgift som i varje fall överstiger förf:s förmåga. — Bland teckningarna må till jämförelse med Nyköpingsskrinets kvinnofigurer endast förslagsvis anföras: Andromeda i smycke med Perseus och Andromeda, Stettiner a. a. Taf. 23, 1; samt framställningen av de sju kardinaldygderna på ett fat, Winkler a. a. Angående Flodaskrinets änglahuvuden se not sid. 54.